

Жанна Некрашэвіч-Кароткая / Żanna Niekraszewicz-Karotkaja

Białoruski Uniwersytet Państwowy (Białoruś)

Belarusian State University (Belarus)

e-mail: zhanna.nekrashevich-karotkaja@uni-oldenburg.de

Ліра-эпічнае майстэрства Уладзіслава Сыракомлі і яго праграма патрыятычнага хрысціянскага выхавання

Lyrical Epic Mastery of Władysław Syrokomla and His Program of Patriotic Christian educating

Talent liryczno-epicki Władysława Syrokomli i jego program patriotycznego chrześcijańskiego wychowania

*Кто не любит свое земное отечество,
тот неблагонадежен для отечества небесного.*

Свяціцель Філарэт Маскоўскі

Модусы навуковых зацікаўленняў творчасцю Уладзіслава Сыракомлі ў літаратуразнаўчай навуцы Беларусі і Польшчы на працягу ўсяго XX ст. і да сённяшняга дня могуць служыць своеасаблівым барометрам таго, як наогул змяняліся даследчыцкія вектары ў галіне польска-беларускіх *border studies in literature*. Так, з боку прадстаўнікоў пазітывісцкай школы ахвотна прапаноўваліся традыцыйныя для гэтага метадалагічнага рэчышча супастаўленні – вядома, на карысць “каронных” творцаў. Цікава, аднак, што польскія вучоныя параўноўвалі выхадца з Беларусі Сыракомлю з “кароннымі” паэтамі найперш з пункту гледжання яго папулярнасці, праз прызму гісторыі рэцэпцый, што, як засведчыў Ганс Роберт Яўс, дазваляе найбольш адэкватна вызначыць якасць і ранг літаратурнага твора (1970, s. 147). Вось меркаванне Караля Вайцяхоўскага:

Choć mniejszy talentem od Pola, cieszył się Syrokomla ogromnem uznaniem i miłością wśród czytelników, a i my dziś chętnie czytamy jego utwory. Podbija nas szczerłość poety, ujmuje rzewne uczucie, rozbraja szlachetna zawsze myśl jego utworów (Krzyżanowski, 1926, s. 267).

У сваю чаргу, Юльян Кшыжаноўскі заўважаў, што Сыракомля «*rywalizował popularnością z Lenartowiczem*» (1979, s. 353). Прычыну такой папулярнасці польскі вучоны звязвае не столькі з паэтычным майстэрствам і шчырасцю аўтара,

колькі з яго здольнасцю адекватна ўпісвацца ў гарызонт чаканняў чытача: “Sy-rokomla wyspecjalizował się w gawędzie, której zakres rozszerzył, obejmując nią nie tylko narratorów szlacheckich, ale nawet dziadów odpustowych” (Krzyżanowski, 1979, s. 353).

Цікава, што менавіта ў сувязі з характарыстыкай творчасці Сыракомлі Ю. Кшыжаноўскі ўжывае эфектную метафару *golkonda¹ poetycka* ў дачыненні да той “правінцы”, з якой паходзіў паэт.

Калі ў 60-х гг. XX ст. беларускае літаратуразнаўства паступова пачало асвойваць польскамоўную частку айчыннага пісьменства XIX ст., Сыракомля (побач з Міцкевічам) зрабіўся тут найбольш атракцыйнай постаццю. Пры гэтым, зразумела, рабіўся акцэнт на яго “беларускасці” паводле месца нараджэння, на яго блізкасці да беларускага культурнага кантэксту. “Беларус па паходжанню, – пісаў пра паэта Сцяпан Александровіч, – ён стаў польскім вясковым лірнікам-песняром абяздоленнага люду” (1966, s. 3). Манаграфія Уладзіміра Мархеля *Лірнік вясковы* (Мінск, 1983) выйшла з характэрным падзагалоўкам “Сыракомля ў беларуска-польскім літаратурным узаемадзеянні”. Адам Мальдзіс падкрэсліваў, з аднаго боку, што Янка Купала назваў Сыракомлю адным з сваіх любімых паэтаў, з другога боку, пісаў пра трывалае месца, якое занялі творы паэта ў польскай дэмакратычнай літаратуры (1969, s. 43).

Апошняя хваля беларускага нацыянальнага адраджэння (пачатак 90-х гг. XX ст.) ізноў актуалізуе постаць Сыракомлі, але цяпер ужо не столькі ў кантэксце беларуска-польскіх узаемасувязяў, колькі ў рэчышчы запатрабаванага першапачаткова польскімі вучонымі тэзіса пра папулярнасць яго паэзіі. “Гэты творца ў сярэдзіне XIX ст. быў ці не самым вядомым у Беларусі” (Barszczeuski, Wasiuczenka, Tuszyna, 2006, s. 68), – сцвярджаюць Пятро Васючэнка, Лявон Баршчэўскі і Міхась Тычына. Як мінімум тры свае артыкулы, прысвечаныя творчасці Сыракомлі, Кастусь Цвірка пачынае з канстатацыі, што імя паэта “...у сярэдзіне XIX стагоддзя было добра вядома ва ўсіх кутках Беларусі” (Cwirka, 1993, s. 5; Cwirka, 2000, s. 371; Cwirka, 2001, s. 5). Нарэшце, у акадэмічнай *Гісторыі беларускай літаратуры* (Мінск, 2007) Уладзімір Мархель прадставіў Сыракомлю як “вядомага ва ўсім славянскім свеце паэта” (2007, s. 251).

Такая сугучнасць крытычных меркаванняў магла азначаць толькі адно: гаворка тут ідзе пра вялікага мастака слова, творчае аблічча якога было сапраўды шматгранным, здольным задаволіць самыя разнастайныя патрабаванні чытацкай публікі. Найлепшае сведчанне гэтай шматграннасці – вычарпальная характарыстыка пісьменніцкага дыяпазону Уладзіслава Сыракомлі, дадзеная Уладзімірам Мархелем:

¹ *Галконда* – старажытная індыйская крэпасць у раёне горада Хайдэрабад. Паводле сваёй архітэктуры Галконда робіць магчымым ажыццяўленне адмысловых акустычных эфектаў. Плясканне ў далоні каля адной з брамаў можна пачуць на адлегласці цэлага кіламетра ў вышэйшай кропцы крэпасці.

Ён пісаў лірычныя вершы і паэмы, гавэнды-гутаркі і песні, краязнаўчыя нарысы і дарожныя нататкі, гістарычна-літаратурныя даследаванні і рэцэнзіі на паэтычныя кнігі, мясцовыя агляды для газет і публіцыстычныя артыкулы, апавяданні і фалькларыстычныя працы, пераклады з лаціны, французскай, нямецкай, англійскай, іспанскай, рускай, украінскай моў (Marchiel, 2007, s. 251).

На першы погляд, адэкватнае ўяўленне пра жанравую і тэматычную разнастайнасць творчасці Сыракомлі фарміруе збор яго выбраных твораў, які выйшаў у 2011 г. у серыі *Беларускі кнігазбор*. Усе апублікаваныя тут тэксты згрупаваныя па раздзелах: *Вершы; Гавэнды, паэмы; Проза; Драматургія; Публіцыстыка, крытыка*. Аднак, калі больш уважліва прааналізаваць раздзел *Гавэнды, паэмы*, то высветліцца, што ў яго склад уваходзяць насамрэч адно гутаркі (гавэнды). Паэма *Urodzony Jan Dęboróg* прадстаўлена толькі сваёй экспазіцыйнай часткай – *Перадспевам для літоўскага чытача (Przedśpiewek do litewskiego czytelnika)*. Такім чынам, атрымліваецца, што сённяшні беларускі чытач, які не ведае польскай мовы, не мае магчымасці пазнаёміцца з большасцю ліра-эпічных твораў Уладзіслава Сыракомлі.

Здаецца, няцяжка знайсці вытлумачэнне гэтаму прыкраму факту: паэмы Сыракомлі, напісаныя на польскай мове, не набылі такой папулярнасці (прынамсі сярод беларускіх чытачоў), як яго вершы. Сёння “візітная картка” Сыракомлі ў асветніцка-папулярным дыскурсе Беларусі – беларускамоўны верш “Добрыя весці”, які здаецца празрыстым і добра зразумелым для літаратуразнаўчай інтэрпрэтацыі. Да таго ж з падачы двух іншых беларускіх паэтаў – Янкі Лучыны і Янкі Купалы (у творчай спадчыне абодвух ёсць верш пад назвай “Лірнік вясковы”, прысвечаны Сыракомлю) – выраз *вясковы лірнік* замацаваўся за вялікім паэтам і абсалютна лагічна быў выбраны У. Мархелем для назвы манаграфіі. Пры ўжыванні ж гэтай метаніміі, на нашу думку, лагічны акцэнт рабіўся і робіцца на слове “вясковы”, а не на слове “лірнік”, якое, у сваю чаргу, выклікае асацыяцыі з лірычнай паэзіяй.

Аднак у свой час Алег Лойка, таленавіты паэт і назіральны даследчык, даў адэкватную трапалагічную інтэрпрэтацыю выразу “лірнік вясковы”. Даследчык слухна даводзіў:

Лірнікам Сыракомлю сталі называць не таму, што ў паэзіі ён быў лірыкам, а якраз у сувязі з эпічнымі творамі паэта, якія Сыракомля на польскі лад называў гавэндамі, а ў фальклорна-беларускай традыцыі падобны жанр меў назву гутаркі (Łojka, 1989, s. 116).

Разам з тым, хаця вучоны і прызнае, што першасным рэпрэзэнтантам творчасці паэта з’яўляецца яго паэтычны эпас, але ўласна паэмы ўсё ж такі адсоўваюцца аўтарам з прыярытэтных пазіцый на карысць гавэндаў-гутарак. Тым часам у польскім “сыракомлязнаўчым” дыскурсе назіраецца адэкватная жанравая расстаноўка акцэнтаў, пра што сведчыць сама структура выданняў яго сачыненняў: эпічныя творы, звычайна, змяшчаюцца ў першых тамах.

Уладзімір Мархель слушна канстатаваў: “...ідэйна-мастацкія пошукі Сыракомлі вынікалі, па-сутнасці, з патрэб краёвага грамадска-палітычнага ўздыму, што намеціўся ў канцы 40-х гадоў, у перыяд заходнееўрапейскіх буржуазна-дэмакратычных рэвалюцый” (1983, s. 52). Пры гэтым бачыцца мэтазгодным у пэўным сэнсе “развярнуць” слушную па сутнасці выснову беларускага даследчыка ў прапанаваным яшчэ Гансам Робертам Яўсам ракурсе сінхронічных зрэзаў у дыяхраніі. Тая акалічнасць, што Сыракомля, паводле выразу Антона Луцкевіча, “ударае ў новы тон: тон прымірэння вёскі з дваром на новых асновах, як роўны з роўным” (2006, s. 83), наўрад ці можна расцэньваць як яго ўласную імпліцытную стратэгію аўтарскага пазіцыянавання. Справа не толькі ў тым, што Сыракомля: “...mógł by otrzymać miano pieśniarza zagrodowej braci szlachciców szaraczków” (Wojciechowski, 1926, s. 266) або што ён: “...абараняў інтарэсы запрыгоненага беларускага сялянства” (Cwirka, 2001, s. 5). Заслугоўвае ўвагі пытанне, якая частка культурнага капіталу, засвоенага Сыракомлем, спрычынілася да таго, што ён насамрэч: “...ze znaczną plastyką kreślił to, co widział: łąki, pola, bory, chaty wiejskie i dworki szlacheckie występowały w nich z nadzwyczajną wyrazistością, a ludzie: szlachta zagrodowa, dzierżawcy, księża, zakrystianie, służba i chłopci poruszali się i żyli” (Wojciechowski, 1926, s. 266).

Акцэнтаваўшы ў сваёй паэзіі постаць вясковага лірніка, Сыракомля тым самым пазіцыянаваў сябе ў літаратурным полі як аўтар эпічных твораў, якія павінны захаваць у мастацкай форме памяць пра найвялікшыя падзеі ў жыцці народа, пра найвялікшых яе герояў, правадыроў і духоўных настаўнікаў. Неабходным інтэлектуальным грунтам, на якім узбуінеў эпічны талент паэта, сталіся не толькі гады яго вучобы ў хатняга губернера, у нясвіжскіх айцоў-дамініканцаў (перадусім у Шымана Чарніцкага, які выкладаў літаратуру), але і яго ўласнае шчырае захапленне гісторыяй і культурай вялікай Айчыны – Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў², якая ўздавала ягоных продкаў і якая працягвала жыць у сэрцах патрыётаў нават ва ўмовах расійскай няволі. Сыракомля як паэт неаддзельны ад Сыракомлі як гісторыка, лепш сказаць, як філосафа гісторыі. Менавіта ён у сваёй практыцы эстэтычнага пазнання не дапусціў той пашыранай метадалагічнай памылкі, пра якую пісаў Г.Р. Яўс, крытыкуючы прадстаўнікоў гістарычнай школы XIX ст. Сыракомля акцэптue “тэлеалагічную канструкцыю гісторыі”, не робячы штучнага разрыву паміж “мінуўшчынай гісторыі” і “сучаснасцю гісторыі” (Jauss, 1993, s. 145 sq.). Толькі праз грунтоўнае і сутнаснае спасціжэнне айчынай гісторыі яму ўдалося зрабіцца творцам, які ўсвядоміў тую польскасць, што не пярэчыла беларускасці, а таксама выявіў беларускасць (або “ліцвінскасць”) як істотны складнік той культурнай парадигмы, да якой ён сам быў прыналежны, мастацкі адбітак якой прадставіў у сваім ліра-эпасе. Вяртаючыся да думкі У. Мархеля адносна ідэйна-мастацкіх пошукаў Сыраком-

² Гэтым тэрмінам для пазначэння федэрацыі Вялікага Княства Літоўскага і Польскай Кароны мы карыстаемся следам за Уладзімірам Кароткім (2013, s. 124–129).

лі, назавем гэтыя “пошукі” хутчэй вынікам яго глыбокага разумення спецыфікі беларуска-літоўска-польскай культурнай прасторы – таго сапраўды “эпічнага” разумення, якое дазволіла ўзбуінець мастацкаму таленту Вергілія Назона, Яна Радвана або Джона Мілтана.

Сыракомлева школа эпічнага версіфікатарства была надзвычай грунтоўнай. З многімі помнікамі эпічнай паэзіі ён пазнаёміўся ў працэсе ўласных літаратуразнаўчых даследаванняў. Так, у *Гісторыі літаратуры ў Польшчы* (т. 1, Вільня, 1850) Сыракомля даў высокую ацэнку *Прускай вайне* Яна Вісліцкага і *Раксалані* Себасцьяна Кляновіча, абсалютна дакладна вызначыўшы два асноўныя жанравыя вектары нашай лацінскай паэзіі – героіка-эпічны і элегічны. Надалей захапленне Сыракомлі эпасам спрычынілася да з’яўлення шэрагу перакладаў, прычым у першую чаргу помнікаў лацінскай паэзіі – твораў Клеменса Яніцкага, Яна Каханюўскага, Мацея Казіміра Сарбеўскага. У пазнейшыя гады Сыракомля пераклаў таксама паэму *Смерць Агі Ізмаіла Чынгіза* сербскага паэта Яна Мазураніча і *Кабзара* Тараса Шаўчэнкі. Усё гэта дало паэту неабходную паэтычную (прынамсі эпічную) загартоўку і дазволіла стварыць шэраг уласных ліра-эпічных твораў.

У разуменні мастацкай прыроды паэмы Сыракомля пайшоў следам за Адамам Міцкевічам, які ажыццяўляў актыўныя жанравыя пошукі ў межах вялікай паэтычнай формы. Называючы *Гражыну* літоўскай аповесцю, *Конрада Валенрода* – гістарычнай аповесцю, шматразова дапрацоўваючы і перапрацоўваючы *Дзядоў*, Міцкевіч рабіў подступы да стварэння „эпапеі новага часу” (Bruchnalski, 1975, s. 306) – *Пана Тадэвуша*. Але і тут ён засведчыў сябе, як справядліва лічыў Вільгельм Брухнальскі, не столькі эпікам, колькі ліра-эпікам (1975, s. 307). У гэтых адносінах Міцкевіч быў прыкладам для Сыракомлі, які ў сваім *Кароткім даследаванні мовы і характару паэзіі русінаў Мінскай правінцыі* (1856) прыйшоў да высновы пра перавагу лірызму ў паэзіі беларускага народа – пры тым, што “эпас, г. зн. апавядальныя, гістарычныя, традыцыйныя песні нешматлікія і слабыя” (Marchiel, 1983, s. 80–81). Але, у адрозненне ад Міцкевіча, Сыракомля не толькі далей распрацоўвае традыцыйную разнавіднасць вялікай вершаванай формы – паэму, але надае рысы эпічнасці паэтычнай гутарцы (па-польску – *gawęda*), якая карысталася надзвычайнай папулярнасцю ў асяроддзі сярэдняй і дробнай шляхты.

Істотным складнікам культурнага капіталу Уладзіслава Сыракомлі сталася яго праца па перакладзе трактата Марціна Кромера *Польшча, або Пра палажэнне Польшчы і пра польскі народ (Polonia sive De situ Poloniae et gente Polona)*. Арыгінал быў упершыню апублікаваны ў 1577 г., Сыракомля пераклаў яго на польскую мову, і пераклад быў выдадзены ў 1853 г. у Вільні ў друкарні Юзафа Завадскага. Да таго ж, духоўна-сацыяльная атмасфера пачатку 50-х гг. вызначалася наступствамі “вясны народаў”, і ў першую чаргу – нацыянальна-вызваленчым рухам ва Ўкраіне. Выношваючы ў сваёй душы задумы стварэння вялікіх эпічных твораў, Сыракомля, магчыма, адштурхоўваўся ад творчага плёну Міцкевіча-

эпіка, але адчуваў ужо недастатковую актуальнасць той героіка-ідылічнай выявы, якая была створана ў *Пане Тадэвушы*. Паходзячы з асяроддзя дробнай шляхты, ён добра ведаў надзвычай складаную сістэму сацыяльнай іерархіі сярод тых, хто, паводле Кромера, “*in plebe numerantur*” (пераклад Сыракомлі – “*zalicza się do państwa*”) і хто, здараецца, фігуруе ў сучасным навукова-публіцыстычным дыскурсе пад занадта агульным найменнем *сяляне*.

Пры гэтым, працэдуруючы на гістарычную сітуацыю XIX ст. школьныя адукацыйныя стэрэатыпы, чытачы і даследчыкі часта аўтаматычна і непадзельна злучаюць слова *сялянін* з значэннем *прыгонны*. Паказальна ў гэтым сэнсе, што выдатны беларускі літаратуразнавец Уладзімір Калеснік, разважаючы пра творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, пісаў:

Жыццё ставіла яго перад выбарам: або застацца ў асяроддзі польскай дваранскай інтэлігенцыі, да якога ён належаў па праву нараджэння, адукацыі і нават па службовым становішчы, або цалкам звязаць свой лёс з прыгонным сялянствам, якое складала яшчэ толькі этнічны матэрыял беларускай нацыі... (Kalesnik, 1987, s. 221).

З другой часткай гэтай тэзы можна паспрачацца: этнічны матэрыял беларускай нацыі складалі далёка не толькі прыгонныя сяляне. Увогуле, маёмасны і сацыяльны статус “паспалітага” (простага) чалавека на землях былой Рэчы Паспалітай у складзе Расійскай імперыі ў XIX ст. вызначаўся вялікай разнастайнасцю, якая сталася вынікам так званых разбораў шляхты. У катэгорыю “простых людзей” (па-лацінску *plebs*, па-польску *pospółstwo*) пасля падзелаў Рэчы Паспалітай магла трапіць і былая шляхта, якая не змагла пацвердзіць свайго шляхецтва ў адпаведнасці з расійскімі юрыдычнымі нормамі. У такім выпадку былыя шляхцічы пераходзілі ў іншае саслоўе: рабіліся вольнымі хлебаробамі, дзяржаўнымі сялянамі або мяшчанамі.

Складаная схема сацыяльнай іерархіі ў Рэчы Паспалітай, якая склалася прынамсі ў часы Марціна Кромера, хаця і адчула на сабе змяненні пад уплывам палітычнай і юрыдычнай сістэмы Расійскай імперыі, яшчэ “працавала” ў сярэдзіне XIX ст., а таму была добра зразумелая Сыракомлю. Адпаведны раздзел трактата Кромера, прысвечаны саслоўям, не выклікаў, відаць, вялікіх цяжкасцяў у Сыракомлі-перакладчыка: ён даволі лёгка падбіраў патрэбныя эквіваленты ў польскай мове для называння разнастайных грамадскіх супольнасцяў, бо з дзяцінства кантактаваў з імі ўсімі:

Do państwa zalicza się każdy kto nie szlachcic, bez względu czy się trudni rolą, ogrodnictwem, pszczelnictwem lub chowem bydła, czy jest rzemieślnikiem, wyrobnikiem, karczmarzem, przekupniem, woźnicą lub kupcem czy jako się rzekło mieszka na wsi. Wioski i przedmieścia zamieszkałe od rolników, pasterzy bydła i pszczelników, zaś karczmarze, młynarze, rękodzielnicy, woźnicy i dostawcy koni zarówno w miastach jak i po wioskach przemieszkują zwykli (Kromer, 1853, s. 64).

Але тым больш складанай была задача для Сыракомлі-паэта, які меў на мэце паказаць усю гэтую разнастайнасць у сваіх творах, а да таго ж знайсці ў гэтай разнастайнасці нейкі аб'яднаўчы фактар. А. Лойка ў свой час заўважыў, што паэт “цэнтральнымі героямі сваіх шматлікіх гавэндаў зрабіў беларускіх сялян” (Лойка, 1989, с. 117), але ў прыведзеным далей даследчыкам пераліку (паштар, жаўнер на панскай службе Янка (Цвінтарнік), ляснік Улас, асочнік (потым пчаляр) Хадыка), які можна зрабіць нашмат даўжэйшым, ніводнае “амплуа” не паўтараецца, і ў гэтым – маштабнасць мастацкай задумы паэта.

Вяртаючыся да трактата Марціна Кромера, зазначым, што ўвагу Сыракомлі прыцягнула не толькі само сачыненне, але і асоба польскага гісторыка. Ва ўступным артыкуле, які папярэджвае ўласна тэкст, перакладчык у якасці эпиграфа прыводзіць разважанні аднаго з сучаснікаў Кромера: маўляў, невядома, ці меў польскі храніст адносіны да *nobilitas generis* – радавой арыстакратыі (а насамрэч Кромер паходзіў з мяшчан), але яму ў поўнай меры было ўласціва штосьці іншае: «*altera illa nobilitas, quae in virtute sibi domicilium fixit*» (*той арыстакратызм інашага кшталту, які збудаваў сабе жытло ў дабрачыннасці*) (Cromerus, 1578, р. VII). Сам Сыракомля, не атрымаўшы багатай спадчыны, па-першае, дабіўся поспеху толькі дзякуючы ўласным талентам і тытанічнай працаздольнасці, па-другое, ставіўся да простага люду без той арыстакратычнай пагарды, якой, магчыма, не пазбыўся яшчэ Міцкевіч. Надзвычай важнай для Сыракомлі была заўвага польскага пісьменніка XVI ст., што ў Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў ёсць дастаткова вялікая катэгорыя людзей, якія працуюць на зямлі і цалкам залежныя ад сваіх гаспадароў. Кромер нават ужывае іх лацінізаваную назву – *metones* (па-польску – *kmieci*) і заўважае: “...*habent sane in eos domini vitae necisque potestatem, praeter eos, qui ab infante aetate litterarum studiis sacrorumque ministerio esse addixerunt*” (*гаспадары маюць права распараджацца іх жыццём і асуджаць на смерць, за выключэннем тых, хто з дзіцячых гадоў прысвяціў сябе вывучэнню навук альбо святарскаму служэнню*) (Cromerus, 1578, р. 83). З працытаванага фрагмента вынікаюць дзве важныя для разумення культурнай спецыфікі даўніх Беларусі і Польшчы акалічнасці. Першая: менавіта адукацыя здаўна прадстаўляла шырокія жыццёвыя і кар’ерныя магчымасці выхадцам з ніжэйшых са слоўяў у Рэчы Паспалітай. Другая: духоўная асоба (перадусім каталіцкі святар) класіфікавалася суайчыннікамі Сыракомлі, а значыць, і самім паэтам як носьбіт інтэлектуальнага скарбу і захавальнік этычнай парадэгмы. Варта заўважыць таксама, што ў *Польшчы...* Кромера, напісанай непасрэдна пасля заключэння Люблінскай дзяржаўнай уніі, прыводзіліся праўдзівыя і дакладныя звесткі пра *novas accessiones* – новыя набыткі, г. зн. новадалучаныя землі Вялікага Княства Літоўскага, сярод якіх польскі пісьменнік першым назваў дарагое сэрцу Сыракомлі Палессе (Cromerus, 1578, р. 7).

Маючы на ўвазе задачу фармулявання ідэі аб неабходнасці сацыяльнай гармоніі ў айчынным грамадстве, Сыракомля вельмі добра ўсведамляў, што прычыны дысгармоніі прыхаваныя не толькі ва ўласна сацыяльнай, але і ў канфесійнай

сферы. Характарызуючы культурную сітуацыю пачатку XVII ст., беларускі літаратуразнаўца Уладзімір Кароткі канстатаваў:

Беларускае грамадства на пераломе эпох не змагло знайсці паразумення паміж рознымі класамі нават у такіх, здавалася б, спрадвечных нацыянальных субстанцыях, як канфесія і мова. Менавіта з гэтага перыяду балючае раздзяленне па веры і мове на “польскі” і “рускі” перадвызначыла імкненне беларускіх “адраджэнцаў” XIX ст. рэпрэзентаваць беларускую нацыю найперш як “мужыцкую”, “хлопскую” (2013, s. 183).

У іншым сваім артыкуле даследчык даводзіць, што пры стварэнні эвалюцыйнай мадэлі гісторыі беларускай літаратуры вельмі важна браць пад увагу змену не толькі літаратурна-мастацкіх, але і канфесійных эпох (Karotki, 2013, s. 16–20). У сувязі з гэтым цалкам заканамерна, што для беларускай літаратуры з часоў Контрправаслаўя адным з найбольш запатрабаваных роліца вобраз святара, духоўнага настаўніка; адной з найбольш дэтальна распрацаваных тэм – шляхі і метады хрысціянскага выхавання.

Менавіта гэтую праблему акцэнтую Сыракомля ў паэме *Urodzony Jan Dęboróg* (1855), якую ён пачаў пісаць яшчэ ў Вільні, а скончыў у Барэйкаўшчыне. Поўная назва твора – *Urodzony Jan Dęboróg, dzieje jego rodu, głowy i serca, przez niego samego opowiedane, a rytmem spisane. У Перадснєве да літоўскага чытача зварот да Айчыны (Ziemia moja rodzona, Litwa moja święta...)* паэт дапаўняе развагамі пра сціпласць родных краявідаў, якая выяўляецца пры параўнанні іх з натуральнымі багаццямі іншых краін. Гэты прыём негатыўнага прыпадабнення, якім карыстаўся яшчэ Ян Радван у *Радзівіліядзе* (1592) (Niekraszewicz-Karotkaja, 2011, s. 125), да якога пазней будуць звяртацца ўжо беларускамоўныя аўтары ў шэрагу сваіх твораў, дазволіў тут паэту праз вобраз-сімвал нібыта спакойнага Нёмана стварыць асаблівы настрой у чытача, заінтрыгаваць яго, абудзіць жаданне на халодным і спакойным твары хыхара айчыннага краю “*odkryć gorącej myśli tajemnicze piętno*” (Kondratowicz, 1908, s. 51). Такі мастацкі ход дапамагае аўтару падкрэсліць: беднасць, простасць і “закінутасць” як роднага краю, так і яго жыхароў – уяўныя; у душы беларуса прыхаваны вялізны творчы патэнцыял:

Tutaj chrobrym zapalem pierś męża oddycha,
Tutaj miłość dziewicza gorąca, choć cicha,
Tutaj znać burze życia na obliczu starem...
Kolejno z pługiem, z krzyżem, z mieczem lub z puharem,
To rąbiąc się wzajemnie, jak rozkażą starszy,
To wiodąc w gronie działwy żywot patryarszy,
To w modlitwie, to doma, to między cudzemi
Ruchawe pędził chwile mieszkańiec tej ziemi
(Kondratowicz, 1908, s. 51).

Той, хто можа напоўніць мастацкім зместам усе вышэй названыя сюжэтныя каркасы, – гэта лірнік, які цалкам лагічна з’яўляецца ў наступным фрагменце. Калі ў створанай у тым жа годзе гераічнай паэме *Маргер* постаць лірніка ўвасабляецца ў вобразе Лютаса, то ў *Дубарогу* лірнік становіцца сімвалам-знакам, семіятычным цэнтрам мастацкай прасторы, ад якой разыходзяцца промні „метанімічных асацыяцый, з ім звязаных” (Iwanow, 1987, s. 6) [Пераклад мой – Ж. Н.-К.]. Лірнік, які зверне ўвагу на старадаўнія паданні беларусаў, будзе мець багатае жніво:

Opiewać nasze krzyże, kurhany i groby,
Od czasów Mendogowych, do dzisiejszej doby,
Od baszty w Krewskim zamku, gdzie legł Kiejstut stary,
Aż do krzyża nad brzegiem Prypecí, lub Szczary,
Co wzniosła po topielcu wioskowa gromada
I dotąd o tym krzyżu cuda rozpowiada.
Ej, każda taka powieść dla piewcy ciekawa!
Z każdej ludziom nauka, płacz, albo zabawa
(Kondratowicz, 1908, s. 52).

Нездарма адным з элементаў створанай аўтарам *illussio* што да легендаў роднага краю – паданне пра крыж, пастаўлены на беразе Прыпяці або Шчыры, пра які народ распавядае цуды. Такім чынам паэт адмыслова пераплятае ў вобразе легендарнага крыжа элементы паганскага і хрысціянскага светасузірання, ствараючы на мастацкім узроўні ўяўленне пра гэты светапоглядны сінтэз, які насамерч складаў і складае істотную канстанту беларускай ментальнасці.

Адна з тых легендаў, што быццам бы распавядаюцца лірнікамі, бярэцца за аснову сюжэта паэмы. Аднак сюжэт гэты шматслойны: тут і падрабязнае апісанне гадоў навучання Яна, і гісторыя яго каханьня, і таямніца роду Дубарогаў, традыцыйна звязаная з памежным зямельным канфліктам. Ю. Кшыжанойскі выказаў цікавае меркаванне, што Сыракомля: „...cieszył się niezwykłym uznaniem, przenosząc pomysły *Pana Tadeusza* na poziom dostępny mieszkańcom miasteczek i zaścianków litewskich i białoruskich, a *Urodzony Jan Dęboróg* docierał tam, gdzie Mickiewicza miano czytywać znacznie różniej” (Krzyżanowski, 1979, s. 353). Але стварэнне чарговай паэтычнай прэзентацыі журботна вядомага ў айчынай гісторыі шляхецкага наезду і яго наступстваў – не проста “сумысная арыентацыя на шэкспіраўскі канфлікт” (Marchiel, 1983, s. 36); гэтая прэзентацыя лагічна ўплятаецца ў мастацкую звышзадачу – стварэнне новай праграмы шляхецкага выхавання. Выключную ролю ў фарміраванні аўтарскай маральна-выхаваўчай канцэпцыі адыгрывае вобраз ксяндза дэфінітара.

Aproros заўважым, што вобраз ксяндза ў помніках прыгожага пісьменства Беларусі шчыльна карэлюваў з вобразам настаўніка. Такая функцыянальная сігніфікацыя адпавядае гістарычным рэаліям: фактычна з канца XVI ст. лейцы

адукцыйнай справы ў Рэчы Паспалітай трымалі высокаадукаваныя браты розных каталіцкіх ордэнаў – перадусім *Societas Jesu*, а таксама дамініканцы, піяры; у XVII–XVIII ст. узрасло значэнне адукцыйнай дзейнасці уніяцкага ордэна базыльянаў. Талантам і намаганнямі каталіцкіх і ўніяцкіх ксяндзоў ажыццяўлялася не толькі выхаванне і адукцыя моладзі, але таксама стваралася літаратура. Буйнейшыя постаці ў гісторыі беларускай літаратуры XVIII ст. – Міхал Карыцкі, Францішак Князьнін, Караль Жэра, Дамінік Рудніцкі – каталіцкія святары. Зразумела, што адпаведная культурная сітуацыя не магла не ўвасобіцца ў творах прыгожага пісьменства. Успомнім хаця б *Дзядоў* Міцкевіча, дзе ў чацвёртай частцы пакутны дух Густаў знаходзіць прытулак менавіта ў свайго былога настаўніка, уніяцкага ксяндза; а ў дрэздэнскіх *Дзядох* у сцэне размовы ксяндза Пятра з Духам хор анёлаў прамаўляе найбольш важную ў межах агульнай мастацкай канцэпцыі паэмы этычную максіму, якая гучыць як маральна-этычная антыгэза маналогу ганарыстага Конрада і вынікае з усіх папярэдніх разваг ксяндза:

Pan maluczkim objawia,
Czego wielkim odmawia.
Litość, litość nad synem ziemi!
On był między wielkimi:
Litość nad synem ziemi!
(Mickiewicz, 1925, s. 341)

Падобным чынам у паэме *Urodzony Jan Dęboróg* пры дапамозе ксяндза прайшоў школу дэмакратычнага выхавання і быў прыведзены да добрага розуму прадстаўнік маладога пакалення з асяроддзя беларускай шляхты. Павел Дубарог паводле шляхецкага звычаю аддае свайго сына Яна на навуку да ксяндза дэфінітара. Святар ахвотна прымае юнака, абяцае навучыць яго ўсяму, што сам ведае, аднак папярэджвае бацьку:

Tylko że widzi Waszmość – rzekł do ojca dalej –
Ja, stary, mam narowy, a szlachcice mali
Zwykle przynoszą z domu dwa początki liche,
Bo dwa grzechy śmiertelne: lenistwo i pychę;
A u mnie chleb pożywać trzeba w ciężkim trudzie,
Przekonać się, że równi sobie wszyscy ludzie,
Czy kto ma herb, kto nie ma – braciaśmy poprostu,
Czy kto żyje w pałacu, czy w lepiance z chróstu,
Chłopyśmy i parobki przed Bożym obliczem! –
Nikt się tutaj nie będzie nazywał paniczem,
Jeść będziez razem ze mną, z nami czeladź jada,
W zakrystyi wyręczać kulawego dziada
(Kondratowicz, 1908, s. 64).

Бацьку Яна такая перспектыва прыйшлася не даспадобы. Абгрунтоўваючы свой тэйзіс, што шляхецкае дзіця павінна памятаць пра сваё паходжанне, ён прыгыдаў гісторыю пра трюкага ваяводу, якога выратаваў ад смерці селянін Грыцько, выцягнуўшы пана за валасы з водаў глыбокага возера. Ваявода, абражаны тым, што “хамская рука” трымала яго за чупрыну, загадаў даць яму сотню бізуноў. Потым, крыху астыўшы, прыняў рашэнне вызваліць Грыцько ад паншчыны і даць яму валоку зямлі; “lecz że za czub mię dzierżał swoją chamską dłońią, // sto batów niech wyliczą, a liczby nie ronia” (Kondratowicz, 1908, s. 66).

Сыракомля вуснамі ксяндза дэфінітара прызнае няслушнасьць гэткага разумення шляхецкай годнасці: святар быў няўмольны, і ў рэшце рэшт старому Дубарогу прыйшлося пагадзіцца на ўмовы настаўніка. Навука ксяндза дала свой плён: выхаваны ў дэмакратычным духу Ян Дубарог здолеў вырашыць даўні канфлікт паміж двума шляхецкімі родамі, шчаслівай развязкай якога становіцца шлюб паміж Янам Дубарогам і Зосяй Брэхвіч. На нашу думку, падобны сюжэтны ход (ці не пад уплывам Уладзіслава Сыракомлі?) выкарыстаў у рамане *Каласы пад сярпом тваім...* Уладзімір Караткевіч, распавёўшы пра “дзядзькаванне” Алеся Загорскага.

У самім разгортванні прыгодніцкай гісторыі, у выніку якой Ян даведаўся пра таямніцу памежнага кургана, паэт выкарыстоўвае багаты арсенал рамантычных сродкаў: прывід прапрашчур Дубарогаў (ротмістра) з’яўляўся перад нашчадкамі, пазней у сне распавёў ксяндзу дэфінітару, як ён таемна перанёс зямельную мяжу, а потым спаліў маёмасныя паперы суседа, пана Брэхвіча, што і сталася грунтам канфлікту. Менавіта гэтая частка паэмы найлепшым чынам пацвярджае думку Ірыны Багдановіч:

Людвік Кандратовіч быў, нягледзячы на відавочныя адзнакі блізкасці яго творчасці да рэчаіснасці, да паказу рэальных праблем грамадскага жыцця і выкрыцця сацыяльных канфліктаў, чалавекам эпохі рамантызму – яго фінальнай “краёвай” фазы, на якой <...> закаханыя густавы і змагарныя конрады ператвараліся ў пачцівых шляхціцаў, што слухаюць неверагодныя апавяданні, і безыменных паштароў, кнігароў, палясоўшчыкаў, войтаў, гісторыі якіх адкрывалі далёка не ўзвышана-гераічныя старонкі іх біяграфій (Bahdanowicz, 2016, s. 94).

Перад смерцю ротмістр загадаў зрабіць сваю магілу на месцы былой мяжы. “Redde quod debes” (*аддай тое, што вінен*), – паўтараў прывід. Гэты заклік павінен прачытвацца шматзначна. Аб’яднанне шляхецкіх родаў натуральным чынам знішчыла былую спрэчную мяжу. Аб’яднанне шляхты з простымі людзямі натуральным чынам павінна скасаваць сацыяльныя межы. Старое пакаленне, якое не здолела захаваць дзяржаву (Рэч Паспалітую), не здолела абарніць сваё саслоўе (у выніку чаго многія шляхцічы зрабіліся простымі людзямі), павінна аддаць усё лепшае сваім дзецям і ўнукам, якія пойдучь іншым – супольным з народам – шляхам. Што ж да старых шляхецкіх канфліктаў, то яны наогул прызнаюцца не-

актуальнымі: “*Nie pora myśleć o swojej miedzy, / Kiedy z miedzami ojczyzny kręto*” (Kondratowicz, 1908, s. 69).

Сюжэтна і канцэптуальна Ян Дубарог насамрэч лёгка супастаўляецца з *Панам Тадэвушам*: галоўная гераіня мае тое ж знакавае для ўсёй беларускай літаратуры XIX ст. імя – Зося. Гісторыя каханьня Яна і Зосі – як і гісторыя каханьня Тадэвуша і Зосі – разгортваецца на фоне даўняга памежнага канфлікту, які стаўся вынікам “наезду” продка Дубарога на продка Зосі Брохвіч. Аднак, параўноўваючы паэму Сыракомлі з паэмай Міцкевіча, звернем увагу на тое, што падзаглаўкам *Пана Тадэвуша* з’яўляюцца словы “апошні наезд на Літве”: паэт з жалем развітваецца са старой шляхецкай Айчынай і ўсё ж такі спадзяецца на яе адраджэнне ў выніку барацьбы, высакародны гераізм якой павінен прыйсці на змену марнасці старашляхецкіх наездаў. Тым часам Сыракомля пашырае заглавак сваёй паэмы пра Яна Дубарога словамі “гісторыя яго роду, галавы і сэрца”, вітаючы тым самым новае пакаленне айчынных арыстакратаў, якія, памятаючы гісторыю свайго роду, павінны свае розумы і сэрцы скіраваць на патрэбы народа, забыўшыся наогул на даўнія саслоўныя забабоны. Роля мясцовага духавенства ў гэтай справе тым больш падкрэсліваецца праз постаць ксяндза дэфінітара.

Сыракомля функцыянальна больш адэкватна ў параўнанні з Міцкевічам пазіцыянуе ролю святара: ксёндз дэфінітар у *Яне Дубарогу* – гэта не змагар-канспіратар, як ксёндз Робак у *Пане Тадэвушы* (апошні да таго ж – толькі “пераапануты” ксёндз). Герой паэмы Уладзіслава Сыракомлі – мудры настаўнік, які паводзіць сябе вельмі ўпэўнена ў справе адпаведнага выхавання шляхецкай моладзі. У эпілогу твора сам аўтар звяртаецца да маладога пакалення з парэнетычным заклікам:

Od zgonu waszych przodków do dzisiejszej chwili
Obliczcie, coście wzięli, coście przymnożyli.
Musi być w wasze czasy, które postęp budzi,
I więcej kwiatów w polu, i cnót w sercach ludzi
(Kondratowicz, 1908, s. 114).

Як і ў мастацкай прозе Яна Баршчэўскага, у ліра-эпасе Уладзіслава Сыракомлі ўвасабляецца ідэя прыярытэту маральнага фактара перад фактарам эканамічным. Спачатку цнота, потым дабрабыт – толькі такі шлях можа забяспечыць рэальны пазітыўны зрух у сацыяльнай і эканамічнай сферы. Як і Ян Баршчэўскі, Уладзіслаў Сыракомля паказвае, што іншая жыццёвая пазіцыя – абагаўленне золата – вядзе да маральнага заняпаду і спрычыняецца да жыццёвай катастрофы. Гэтая ідэя ўвасоблена ў наступнай яго паэме – *Старыя вароты* (*Stare wrota*) (1857).

Гэты твор аўтар прысвяціў Ігнацыю Ходзьку. У прадмове да паэмы паэт прызнаецца, што лічыць яе адным з лепшых сваіх твораў і распавядае, што Юзаф Ігнат Крашэўскі даслаў яму альбом з малюнкамі, на адным з якіх была старая

вясковая брама з надпісам *Pocziwe Stare Wrota*. Пісьменнік глыбока задумаўся “над гэтай поўнай праўды выявай” (Syrokomla, 1857, s. VI); яму ўспомніўся славыты прапаведнік XVI ст. Пётр Скарга і гісторыя пра ягонага вазніцу Яна Казіміра.

Сам Пётр Скарга ў якасці персанажа ўдзельнічае ў завязцы твора. Калі аднойчы ксёндз-езуіт прыехаў, каб адведаць свайго былога вазнічага (паэт даў яму прозвішча Шаліга), той папрасіў яго забраць з сабой у сталіцу ягонага сына, каб той мог зрабіць службовую кар’еру. Праз шмат гадоў, калі ўжо даўно памерлі і ксёндз Скарга, і яго стары вазнічы, малады Шаліга вырашыў пайсці на службу да адыёзна вядомага ў айчыннай гісторыі Багуслава Радзівіла, перайшоўшы такім чынам на бок шведаў. Сыракомля ў духу “рэчыпаспалітаўскага” разумення дзяржаўнай гісторыі расцэньвае гэты ўчынак як здраду, падкрэсліваючы, што першаснай матывацыяй у дадзеным выпадку была прага грошай. Асаблівую заостранасць і драматычнае напружанне надае сюжэту тая акалічнасць, што Шаліга вяртаецца ў родны дом для таго, каб аднавіць радавое котлішча – задума быццам бы вартая ўхвалення. Але пры гэтым ён разважае наступным чынам:

Ten, kto ma złoto, ma wszystko na świecie.
Co mi tam szkodzi wygnańca nazwisko?
Banita Polski – niezginiony przecie:
Na ziemię Szwedzkiej znajduję przytulisko.
Tam kupię dobra – grosz popłaca wszędzie;
Ale nie żegnam mej rodzinnej włości:
Gdy się król Szwedzki na siłę zdobędzie,
My znowu tutaj zawitamy w gości.
Odbiorę własność może z rok najdalej
I wygnam z kraju tych co mnie wygnali.
Tu będzie pałac, na nim herb kamienny,
Gniazdo Szeligów odnowić potrzeba
(Syrokomla, 1857, s. 129).

Аднак задумам Шалігі не было наканавана ажыццявіцца: брама бацькоўскай хаты абрушылася на ягоную брычку. Такім чынам споўніўся заповіт ксяндза Скаргі: “*Kto tędy przejdzie z jaką myślą zradną, / Niechaj te wrota na niego upadną!*” (Syrokomla, 1857, s. 131).

У фінале паэмы Пётр Скарга з’яўляецца, фактычна, толькі праз прыгадванне гэтых яго прарочых слоў. Тым часам цэласная мастацкая прэзентацыя святара ажыццяўляецца на пачатку твора. Паэт падкрэслівае неверагодную ўплывовасць, “боскасць” (якая ў міры звычайна завецца “харызмай”) гэтага чалавека, што забяспечыла яму прыхільнасць караля нават па-за афіцыйнай дзяржаўнай палітыкай абмежавання юрысдыкцыі ордэна Societas Jesu.

Onego czasu zakon Jezusowy
Był panem serca i królewskiej głowy.
Próżno Zamojski zżyma się na sejmie,
„Pacta conventa” że monarcha targa, –
Król jezuitom serca nie odejmie:
Bo jego serca pilnował Piotr Skarga
(Syrokomla, 1857, s. 8).

Асабліва падкрэсліваецца актыўная грамадзянская пазіцыя Пятра Скаргі, яго патрыятызм і адданасць каралю:

Czy w Sandomirzu, gdy szlachta zebrana
Na jezuitów wykrzykuje veto,
Czy trzeba wstydić błędy aryjana,
Albo się ścierać z uczonym Helwetą,
Czy to rycerstwo na koń się sadowi,
Czy idzie z wojny z bogatym obłowem,
Czy rokoszanin zagraża królowi, –
Staje Piotr Skarga z piórem i ze słowem
(Syrokomla, 1857, s. 9–10).

Менавіта ў кантэксце маральнай дылемы, якая з’яўляецца сюжэтным рухавіком паэмы, асаблівым чынам прачытваецца невялічкі дакумент, напісаны самім ксяндзам Скаргам (*Na artykuł o jezuitach odpowiedź*) і ўключаны ў прадмоўны комплекс выдання ў якасці эпіграфа:

Dowieść na mię nie mogą, abym co komu uprosił: bo się za tak u Króla Jegomości Pana mego wdzięcznego i udatnego nie mam, anim jest, ani być chcę. Jeden jednak na się grzech powiem: woźniczy Króla Jmści, który mię kilkanaście lat wozi i ze mną u dworu zastarzał, a nigdy mię nie przewrócił, uprosiłem wielką wakancyję w żupach, groszy 20 na tydzień, aby w starości głodem nie umarł. Jeślim tem zgrzeszył, proszę odpuszczenia (Syrokomla, 1857, s. 5).

Цалкам відавочна, што ўчынак ксяндза Скаргі супрацьпастаўляецца тут паводзінам маладога Шалігі. Калі апошні гатовы здрадзіць сваёй Айчыне, то каралеўскі духоўнік не можа дапусціць нават мінімальнай “зрады”: ён не забываецца пра тое, каб забяспечыць спакойную старасць каралеўскаму фурману. Тым самым славуця хрысціянская *pietas* прэзентуецца тут як такая маральная дабрачыннасць, якая мае чалавечае вымярэнне, гэта значыць, праяўляецца не толькі ў рэгулярным наведванні Касцёла і ўдзелу у Набажэнстве, але перадусім у рэальных добрых справах канкрэтнага чалавека – як свецкай, так і духоўнай асобы, – у справах, учыненых *hic et nunc*.

Фактычна, для мастацкай задумы паэмы *Старыя вароты* Пётр Скарга важны не проста як рэальная гістарычная асоба. П'ер Бурдзье ў кантэксце разваг пра прынцыпы канцэптуалізацыі гісторыі культуры ставіў задачу вылучэння “эпістэмалагічных профіляў” пэўнай эпохі (Bourdieu, 1967, p. 372). Пятра Скаргу Уладзіслаў Сыракомля прадстаўляе менавіта як эпістэмалагічны профіль той складанай эпохі (шведскага “папопу”), калі ледзь не кожны грамадзянін Рэчы Паспалітай стаяў перад выбарам: нязломнае, але часта пакутлівае і небяспечнае спаўненне патрыятычнага абавязку або здрада, якая можа прынесці пэўныя прэферэнцыі.

Абазнаны ў гісторыі чытач *Старых варотаў* лёгка праводзіў аналогію з сваёй эпохай – часам напісання паэмы. Менавіта ў сярэдзіне XIX ст. пэўныя ўрадавыя колы Расійскай імперыі, жадаючы канчаткова задушыць польскі нацыянальны рух, пачалі выпрацоўваць і разгортваць асобую сацыяльную палітыку. Яна была накіравана на тое, каб зрабіць пана на землях былой Рэчы Паспалітай найгоршым ворагам для свайго падданага, хаця звонку пан і мужык (праз палітыку “разбораў шляхты”, а таксама ў працесе падрыхтоўкі да зямельнай рэформы) часта быццам бы ўроўніваліся ў правах. Вось чаму многія расійскія дзяржаўныя дзеячы спрыялі лібералізацыі палітыкі ў адносінах да сялян, прычым асабліва на новазаваяваных землях імперыі. Ні пра які гуманізм у стаўленні да сялян тут, зразумела, не можа быць гаворкі. Пад прыкрыццём высакароднага лозунга разняволення сялянства расійскія чыноўнікі спадзяваліся вырашыць шэраг балючых нацыянальных праблем, і ў першую чаргу – назалелае з часоў Тадэвуша Касцюшкі “польскае пытанне”.

Найбольшую руплівасць у гэтым сэнсе праявілі славянафілы. Так, Юрый Самарын, які ў 1845–1848 гг. быў членам спецыяльнай урадавай камісіі па даследаванні грамадскіх і нацыянальных адносін у захопленых Расіяй прыбалтыйскіх рэгіёнах, у сваіх *Лістах з Рыгі* сфармуляваў асноўныя палажэнні вялікадзяржаўнай ідэалогіі, якая была накіравана супраць правячай у гэтых землях арыстакратыі – нямецкіх землеўладальнікаў. Самарын абвінаваціў мясцовую адміністрацыю ў адмаўленні ад русіфікатарскай палітыкі, асудзіў яе за ляяльныя адносіны да немцаў і за поўную адсутнасць увагі да эстонскіх і латышскіх сялян, якіх эксплуатавалі нямецкія феадалы. Сяляне не выказвалі супраціву “анямечванню”, і Самарын лічыў гэта недапушчальным. Пры тым, што нават імператар Аляксандр I асудзіў занадта радыкальныя падыходы Самарына, тым не менш, пасля апублікавання вышэй згаданых лістоў з’явілася мноства прыхільнікаў яго ідэй. Як нельга было дапусціць анямечвання прыбалтыйскіх сялян, так жыццёва важна было супрацьстаяць апалячванню сялян беларускіх. Гэта і была палітыка “абрусіцельства”. Нават прадстаўнікам расійскай інтэлігенцыі было відавочна, што палітыка разняволення сялян на землях былой Рэчы Паспалітай мае іншыя мэты, чым у карэннай Расіі. Так, вядомы публіцыст і грамадскі дзеяч А. Кашалёў пісаў, што праграма скасавання прыгону, якая ажыццяўлялася ў Царстве Польскім (а на беларускіх землях ужываліся тыя ж метады), “...будзе не толькі апош-

нім ваенным сродкам для падаўлення хваляванняў <...>, але і пачаткам, а таксама крыніцай іншых мерапрыемстваў, што мелі на мэце прыцягненне і вынішчэнне шляхты” (1984, за: Michnik, s. 221).

У 50-х гг. загучалі заклікі Дзмітрыя Мілюціна, які хутка рабіў паспяховую ваенную кар’еру, надаць як мага больш самастойнасці сялянскай абшчыне і спрыяць яе самакіраванню. Погляды Мілюціна, як і пазіцыя Самарына, падлягалі актыўнай крытыцы ва ўрадавых колах Расійскай імперыі, аднак з улікам пошуку новых неардынарных метадаў барацьбы з нацыянальна-вызваленчым рухам (які традыцыйна акрэсліваўся як “польскі”, а фактычна быў “рэчыспалітаўскім” паводле свайго зместу) яго радыкальныя канцэпцыі набывалі новы сэнс. “Палітыка эканамічнага і палітычнага знішчэння шляхты, – піша вядомы польскі палітолаг Адам Міхнік, – а таксама паслядоўная барацьба з каталіцкім Касцёлам пры адначасовым скасаванні прыгоннага права закліканы былі канчаткова пасварыць польскага селяніна з польскім шляхцічам. <...> Польскаму селяніну трэба было навучыцца выхваляць сваіх вызваліцеляў – рускіх чыноўнікаў” (Michnik, 1984, s. 219–220) [Пераклад мой – Ж. Н.-К.]. Кантэкст беларускага пісьменства другой паловы XIX ст. выразна сведчыць, што гэтая характарыстыка непасрэдным чынам датычыць не толькі тых сацыяльных працэсаў, што адбываліся на тэрыторыі Царства Польскага (г. зн. этнічнай Польшчы), але таксама – і, магчыма, нават у першую чаргу – тых змяненняў у грамадскім жыцці Беларусі, якія адбываліся пачынаючы з 50-х гг. Гэтыя змяненні трывожна натуге ў сваёй малой прозе Плацыд Янкоўскі, у драматургіі (перадусім у *Пінскай шляхце*) Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, шляхі выйсця з прыкрага становішча паказвае ў *Полацкай шляхце* Вайніслаў Савіч-Заблокі...

І ўсё ж эпас – найбольш адэкватная літаратурна-мастацкая форма для ўваблення любога лёсавызначальнага пералому ў жыцці народа. На гэта звярнуў увагу літоўскі літаратуразнавец Сігітас Нарбутас, перакладчык эпапеі *Радзівіліяда* Яна Радвана: „...гераічны эпас можа ўзнікнуць і атрымаць прызнанне толькі ў сваёй дзяржаве і толькі ў той час, калі, па розных прычынах, грамадства пачынае адчуваць неабходнасць у адраджальнай сіле гісторыі” (Narbutas, 2009, p. 358) [Пераклад мой – Ж. Н.-К.]. Гэтая сіла, на думку вучонага, можа дапамагчы адшукаць неабходныя шляхі ў тых нестабільных умовах, якія бываюць уласцівыя перыядам сутыкнення дзвюх эпох. Найбольш паслядоўную, на нашу думку, і навукова абгрунтаваную праграму выжывання нацыі – прычым з апораю на хрысціянскі культурны кантэкст – сфармуляваў Уладзіслаў Сыракомля ў сваім ліра-эпасе. На змену валенродаўска-сапліцаўскаму самаахвярнаму змагару Міцкевіча прыходзіць новы герой – такі, як адукаваны і высакародны Ян з роду Дубарог. Ён не апанаваны жаданнем ісці на бітву, але займае актыўную жыццёвую пазіцыю і аказваецца ўнутрана падрыхтаваным да штотдзённай карпатлівай працы – як духоўнай, так і фізічнай.

Пры гэтым эпічны герой-пратэганіст Сыракомлі – верны паслядоўнік сваіх настаўнікаў, каталіцкіх святароў, носьбітаў і захавальнікаў спрадвечных прынцы-

паў маральнасці, першыя сярод якіх – хрысціянская павага да сваіх продкаў і ўсіх дабрадзеяў, а таксама шчырая любоў да Айчыны. Такімі настаўнікамі ў паэмах Уладзіслава Сыракомлі паказаны ксёндз дэфінітар (абагульнены вобраз) і ксёндз Пётр Скарга (вобраз, які мае рэальнага прататыпа). У абодвух выпадках любоў да Айчыны, да сваіх традыцый прызнаецца неад’емнай часткай хрысціянскай цноты і служыць грунтам фарміравання сапраўднага грамадзяніна, незалежна ад яго сацыяльнага статусу. Такі герой імкнецца быць карысным Айчыне і сваім блізім, найбольш цэніць грамадзянскі дабрабыт і добрасуседскія адносіны паміж суайчыннікамі, шануе традыцыі продкаў і сямейныя каштоўнасці. Ва ўсім гэтым вялікі паэт, уладжэнец беларускай зямлі Уладзіслаў Сыракомля, бачыў аснову самазахавання нацыі.

Bibliografia

Źródła

Syrokomla, Władysław. (1926). *Stare wrota*. Poemat. Wilno: Nakładem M. Orgelbranda.

Opracowania

- Alaksandrowicz, Sciapan. (1966). *Lirnik wiaskowy*. W: Уладзіслаў Сыракомля. *Wybranyja twory* (s. 3–11). Minsk: „Biełarus”.
- Bahdanowicz, Iryna. (2016). *Zalataja Horka: Wierszy. Pierakłady. Artykuły*. Minsk: „Knihazbor”.
- Barszczeuski, Lawon, Wasiuczenka, Piatro, Tyczyna, Michaś. (2006). *Biełaruskaja litaratura i swiet: ad epochi ramantyzmu da naszych dzion: papularnyja narysy*. Minsk: „Radyjoła-plus”.
- Bourdieu, Pierre. (1967). Systèmes d’enseignement et systèmes de pensée. *Revue Internationale de Sciences Sociales*, 19, s. 367–388.
- Bruchnalski, Wilhelm. (1975). *Między średniowieczem a romantyzmem*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Cromerus, Martinus. (1578). *Polonia sive De situ, populis, moribus, magistratibus et Republica Regni Polonici libri duo*. Coloniae: apud Maternum Cholinum.
- Cwirka, Kastuś (układ.). (2000). *Litaratura Biełarusi: Pierszaja palowa XIX stahoddzia: chrestamatyja*. Minsk: „Biełaruskaja nawuka”.
- Cwirka, Kastuś. (1993). *Lirnik biełaruskaj ziamli*. W: Уладзіслаў Сыракомля. *Dobryja wiesci: Paezija, proza, krytyk*. Minsk: „Mastackaja litaratura”.
- Cwirka, Kastuś. (2001). *Biełaruski lirnik*. W: Уладзіслаў Сыракомля. *Wybranyja twory*. Minsk: „Biełaruskaja nawuka”.
- Iwanow, Wiaczesław. (1987). *Poetika Romana Jakobsona*. W: Roman Jakobson. *Raboty po poetikie* (s. 5–22). Moskwa: „Progriss”.
- Jauss, Hans Robert (1993). *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Warning, Reiner (Hg.): *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*. München.
- Jauss, Hans Robert. (1970). *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag.

- Karotki, Uładzimir. (2013). *Bielaruskaja litaratura i historyja*. Minsk: BDU.
- Kalesnik, Uładzimir (1987). *Twarennie lehiendy: litaraturnyja partrety i narysy*. Minsk: „Mastackaja litaratura”.
- Kondratowicz, Ludwik. (Władysław Syrokomla). (1908). *Poezye*. Mikołów–Warszawa: Nakładem Karola Miarki.
- Kromer, Marcin. (1853). *Polska, czyli O położeniu, obyczajach, urzędach i rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*. Wilno: Nakładem J. Zawadzkiego.
- Krzyżanowski, Julian. (1979). *Dzieje literatury polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Łojka, Aleh Antonawicz (1989). *Historyja bielaruskaj litaratury. Dakastrycznicki pieryjad*. U. 2 cz. Cz. 1. Wyd 2. Minsk: „Wyszejszaja szkoła”.
- Łuckiewicz, Anton. (2006). *Wybranyja twory: problemy kultury, litaratury i mastactwa*. Minsk: „Knihazbor”.
- Maldzis, Adam. (1969). *Litaratura XIX st. Historyja bielaruskaj dakastrycznickaj litaratury*. U 2 t. Redkalehija: W. W. Barysienka i insz. T. 2. *Litaratura XIX – paczatku XX st*. Minsk: „Nawuka i technika”.
- Marchiel, Uładzimir. (1983). *Lirnik wiaskowy: Syrakomlau bielarуска-polskim litaraturnym uzajemadziejanni*. Minsk: „Nawuka i technika”.
- Marchiel, Uładzimir. (2007). *Uładzislau Syrakomla. Historyja bielaruskaj litaratury XI–XIX stahoddziau*. T. 2: *Nowaja litaratura: druhaja pałowa XVIII–XIX stahoddzie*. Minsk: „Bielaruskaja nawuka”.
- Michnik, Adam. (1984). *1863: Polska w oczach Rosjan. Szanse polskiej demokracji. Artykuy i eseje*. Londyn.
- Mickiewicz, Adam. (1925). *Pisma poetyczne*. Kraków: Drukarnia narodowa w Krakowie.
- Narbutas, Sigitas. (2009). *Radvanas anuo metu ir dabar*. Joannes Radvanus. *Opera* = Jonas Radvanas. *Raštai / iš lotynų kalbos vertė* S. Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Niekraszewicz-Karotkaja, Żanna (2011). *Bielaruskaja lacinamounaja paema: pozni Reniesans i ranniaje Baroka*. Minsk: BDU.
- Wojciechowski, Karol. (1926). *Dzieje literatury polskiej*. Lwów: Książnica-Atlas.

Summary

For Belarusian literary experts one of the most popular poets of the 19th century Władysław Syrokomla is first of all an author of poems and poetic speeches (stories). Meanwhile his poems are still not translated into the Belarusian language. Among Syrokomla's lyrical epic works the poems "Urodzony Jan Dęboróg" and "Stare wrota" are worth of special attention. An image of Catholic priest plays a specially important role in forming of the artistic concept in both poems. In the artistic space of lyrical epic Syrokomla adequately reflects that particular cultural-social state of the Catholic clergy which was typical for the cultural space of Rzecz Pospolita. As a teacher and educator (priest Definitor) or a protector (Pyotr Skarga) for a representative of the younger generation, the Catholic priest in the poems of Uładzislau Syrakomla is a bearer and

preserver of primordial principles of morality, the first of which are Christian respect to ancestors and all virtues as well as sincere love to the Homeland.

Key words: Uladzislau Syrakomlya, lyrical epic, poem, Roman Catholic priest, Christian morality

Streszczenie

Dla literaturoznawców białoruskich Władysław Syrokomla, jeden z najbardziej popularnych poetów XIX w., jest przede wszystkim autorem wierszy i gawęd. Jego poematy natomiast nie zostały jak dotąd przetłumaczone na język białoruski. Na szczególną uwagę zasługują takie utwory Syrokomli jak: *Urodzony Jan Dęboróg* i *Stare wrota*. W kształtowaniu koncepcji artystycznej wspomnianych utworów niezwykle ważną rolę odgrywa obraz kapłana. Syrokomla właściwie pokazuje w przestrzeni artystycznej poematu szczególną sytuację kulturową i społeczną duchowieństwa katolickiego, co było charakterystyczne dla przetrzeźnienia kulturowej Rzeczypospolitej. Występując w roli nauczyciela i wychowawcy (ksiądz definitor) lub opiekuna (Piotr Skarga) dla przedstawiciela młodszego pokolenia, ksiądz katolicki w wierszach Władysława Syrokomli jest nosicielem i przekaźnikiem odwiecznych zasad moralnych, z których pierwsza to chrześcijański szacunek do swoich przodków i wszystkich dobroczyńców, jak również szczerą miłość do ojczyzny.

Słowa kluczowe: Władysław Syrokomla, epos liryczny, poemat, ksiądz, moralność chrześcijańska

Рэзюме

Для беларускіх літаратуразнаўцаў адзін з найбольш папулярных паэтаў 19 стагоддзя Уладзіслаў Сыракомля з'яўляецца перш за ўсё аўтарам вершаў і паэтычных гутарак (гавэндаў). Тым часам яго паэмы да сённяшняга дня не перакладзены на беларускую мову. Сярод ліра-эпічных твораў Сыракомлі асаблівай увагі заслугоўваюць паэма "Ян з роду Дубарог" (*Urodzony Jan Dęboróg*) і "Старыя вароты" (*Stare wrota*). У фарміраванні мастацкай канцэпцыі абодвух твораў надзвычай важную ролю адыгрывае вобраз каталіцкага святара. Сыракомля адэкватна адлюстроўвае ў мастацкай прасторы ліра-эпасу тое асаблівае культурна-сацыяльнае становішча каталіцкага духавенства, якое было ўласціва культурнай прасторы Рэчы Паспалітай. Выступаючы настаўнікам і выхавателем (ксэндз дэфінітар) або прагэктарам (Пётр Скарга) для прадстаўніка маладога пакалення, каталіцкі святар у паэмах Уладзіслава Сыракомлі з'яўляецца носьбітам і захавальнікам спрадвечных прынцыпаў маральнасці, першыя сярод якіх – хрысціянская павага да сваіх продкаў і ўсіх дабрадзеяў, а таксама шчырая любоў да Айчыны.

Ключавыя словы: Уладзіслаў Сыракомля, ліра-эпас, паэма, ксэндз, хрысціянская маральнасць